Конспект лекції: Тема 7. Отологічна проблематика філософії ХХ ст.

Ключові поняття

Онтологія, буття, сутність буття, субстанція, структура буття, натуралізм (матеріалізм), спіритуалізм (ідеалізм), дуалізм, паралелістичний монізм, буття–у–світі, тут–буття (буття–ось), ноосфера, відображення, самосвідомість, сутність свідомості, знання, свідомість, конструювання дійсності.

1. Онтологія як вчення про буття:
   а) інтерпретація буття в класичній філософії;
   б) проблема буття в некласичній філософії.
2. Інтерпретація свідомості в новітній філософії.

І. Онтологія як вчення про буття:

Онтологія (онтологія: *ontos* – сутнє і *logos* – учення) є структурним елементом філософського знання й означає вчення про буття, його сутність, першооснови буття, структуру буття. Вихідним пунктом у розумінні буття є поняття «світ». Для філософії світ існує як у зв'язках речей і явищ, так і у взаємовідношенні з людиною, тобто людина пізнає себе, свою природу тільки через ставлення до природи і світу людей. Це означає, що зміст поняття «світ» на кожному історично-культурному щаблі зумовлений станом розвитку самої культури, яка включає і розвиток науки, техніки, матеріального виробництва тощо. Отже, світ становить собою цілісну систему відношень між суспільством і природою. Людина, змінюючи природу, водночас формує світ свого буття.

На основі викладеного випливає основне визначення буття – це світ як ціле у зв'язках речей і явищ дійсності. Це визначення передбачає й звужене його розуміння: буттям є всяке існування як певна цілість. Наприклад: соціальне буття, буття людини, буття природи, буття речей, буття свідомості, буття духу як внутрішнього світу людини тощо. Окрім того, існує підхід до буття, що ототожнює буття і субстанцію (першооснову світу) – світ як буття Бога, чи світ як буття Абсолютної Ідеї (Геґель).

Зазначимо, що з розвитком філософської думки змінюються акценти в філософії щодо проблемних питань буття. Так, у класичний період розвитку філософії на першому місті стоїть питання сутності буття, що є питанням першооснови світу (субстанції), яку одні філософи розуміють як духовну сутність, а інші як матерію або її виразник (напр., атом у Демокрита). Отже, структурними елементами буття в цей період розвитку філософської думки постає духовність і матеріальність. Відношення між цими елементами буття інтерпретують через питання: який з двох елементів буття є похідним щодо іншого, тобто дух є результатом розвитку матеріального світу, чи навпаки – матеріальний світ є продуктом Духу як абсолютної сутності?

У некласичний період філософія, як побачимо далі, не розглядає питання субстанції як сутності буття. Філософія, поставивши в центр буття людину, ставить питання про *смисл* буття, також переосмислює питання структури буття.

а) *Інтерпретація буття в класичній філософії;*

У класичному періоді філософії можна виділити чотири основних підходи до тлумачення проблем буття: *натуралістичний (матеріалістичний), спіритуалістичний (ідеалістичний), дуалістичний, паралелістичний монізм*.

Перші кроки давньогрецької філософії спрямовані на осмислення буття як сутності світу, основи впорядкованості світу, першопричини речей. Таку основу давньогрецькі філософи називали «*архе*». Раціоналізм давніх греків у поясненні буття знайшов вираз у ***натуралістичному*** підході до його сутності. Ведуться пошуки основи впорядкованості світу у *двох напрямах*. *Перший* напрям за причину причин усього сутнього, зазвичай, бере природні *стихії*: воду, повітря, вогонь або їхнє сполучення, проте розуміє ці стихії не буквально, не як чуттєву даність, а як невидимі космічні сили, що виявляють себе у формі вологи, холоду, тепла, вогню тощо. Так, для Фалеса вода, насамперед, аморфна сила, для Анаксимена повітря – це сила, яка нагадує своїми властивостями апейрон Анаксимандра, для Геракліта вогонь є зовнішнім виявом Логосу, тоді як його внутрішнім виявом є знання. *Другий* напрям виходить з усвідомлення якісної невизначеності «*архе*», його принципової нетотожності з будь-якими природними стихіями. Для Анаксимандра «апейрон» – це нескінченна, невизначена сила, що виявна як дія протилежностей. Для Піфагора число є основою всього, що існує. Інтерпретація *архе* як буття яскраво виражена у філософії Парменіда, воно – нечуттєва основа як речей, так і думки.

Натуралістичний підхід, започаткований давньогрецькою філософією, набуває сили з розвитком природознавства, а завершеного вигляду цей підхід прибирає у філософії Нового часу в творах *Дідро, Ламетрі, Гольбаха* як *матеріалізм.* На думку цих філософів, усе, що ми називаємо дійсністю, світом, є скупченням елементарних тілесних часток – атомів та молекул. Психічні явища є відображенням зовнішнього світу та повністю зумовлені подіями, які відбуваються в ньому. У XIX ст. матеріалізм яскраво представлений філософією Л. Фоєрбаха, ідеї якого відіграли важливу роль у формуванні найпослідовнішої матеріалістичної системи другої половини XIX–XX ст. – *філософії марксизму*.

Зазначимо, що матеріалізм залишає поза увагою як другорядний той факт, що буття, яке ми знаємо, це – реальність, що існує в нашому сприйнятті, і кожний сприймає цю реальність по-своєму. Ми орієнтуємось у світі на основі *образу*, що існує в наших відчуттях. Отже, ми маємо образ речі, а не те, яка вона є насправді. Ми

бачимо жовту квітку, а бджола, яка сприймає ультрафіолетові промені, бачить її фіалковою. Якого ж кольору квітка насправді? Виходить, що ми знаємо не річ насправді, а образ цієї речі, який існує в наших відчуттях, уявленнях, думках. Це не заперечує існування речі поза нами, але це позбавляє нас права стверджувати, якою є річ насправді. Єдино доступна для нас дійсність – та, яку ми знаємо, – це сприйняття речей у нашій психічній дійсності та їхнє значення у свідомості. Британський теолог і філософ *Д. Берклі* на основі твердження, що ми знаємо лише те, як дається нам річ у сприйнятті, запропонував за основну характеристику буття брати не матеріальність, а здатність «*бути в сприйнятті*». Згідно з Берклі, існує не «душа в світі», а «світ у душі». За такою логікою формується твердження, що сутність буття (як воно існує для людини) є психічне, дух або прояв духу. Це ***другий*** підхід до проблеми буття, що має назву *спіритуалізм*, від латинського *spiritus* – дух, або іншим словом – *ідеалізм*.

Проте, якщо світ – це наше уявлення, то чому різні люди сприймають річ та зміни в світі за однакових обставин приблизно однаково? Відповідь на це питання дає ***абсолютний ідеалізм***, який стверджує, що ми сприймаємо речі відповідно до загальнообов'язкових універсальних закономірностей, які є законами логіки, що мають духовну природу. Закони логіки – це вияв у мисленні людей Світового розуму у формі Абсолютної ідеї. За Геґелем, Абсолютна ідея відвласнює від себе багатоманітність свого змісту і в такий спосіб стає природою, набуває матеріальної форми. Отже, матеріальний світ, за Геґелем, це Абсолютна ідея, що існує за наперед визначеною власною універсальною схемою. Субстанцією світу, за цим підходом, є Світовий розум, Абсолютна ідея, Абсолютний дух. Структура буття містить у собі духовність і матеріальність, проте матеріальність постає похідною від духовності. Таким чином єдність світу полягає в його духовності.

Третій підхід до проблеми буття – дуалізм (від *dualis* – двоїстий). Він визнає матерію і дух рівноправними першопочатками, які не можуть бути зведені одне до одного. Один з найвизначніших речників дуалізму – Р. Декарт. На його думку, буття поділене на дві субстанції: протяжну – тілесну та мислячу – дух. Питання відношення між тілесністю і духовністю Р. Декарт розв’язує за принципом психофізичного паралелізму: психічні та фізичні процеси існують поруч, не впливаючи одне на одного. Проте психофізичний паралелізм не узгоджується з реальним станом справ, адже матеріальні процеси відображаються психічними, а з іншого боку – психічні явища викликають фізичну активність людини.

Це утруднення призводить до утворення ***четвертого*** підходу до проблеми буття, який можна назвати *паралелістичним монізмом.* Представники цього напряму розв'язують проблему взаємин між фізичним і психічним через тлумачення сутності буття як єдиної нескінченної абсолютної субстанції (у Спінози це Абсолют, Бог), яка є водночас і духом, і матерією, тому поєднує в собі вияви матерії і духу як свої атрибути. Подібно до того, як лінію кола з боку центра сприймають увігнутою, а ззовні – опуклою, так само субстанція, що виявляє себе в зовнішньому світі як порядок речей, – постає фізичним, а та сама субстанція у внутрішньому світі людини виявна як психічне і визначає порядок ідей. Ось чому порядок речей і порядок ідей збігаються. Такий погляд обстоював Б. Спіноза. Його вчення про субстанцію, яка для свого існування не потребує жодної іншої причини, бо є «причиною самої себе», спирається на ідею одності буття. Субстанція має два атрибути: «просторовість» і «мислення», які в конкретних речах утворюють «модуси», тобто способи буття субстанції.

б) *Проблема буття в некласичній філософії*

У некласичний період розвитку філософії натуралістичний підхід в онтології репрезентує марксизм. Цю онтологію ніби закинув у XIX–XX ст. потужний інтелектуальний сплеск матеріалістичного мислення, зокрема французького (Дідро, Гольбах, Ляметрі) XVIII ст. Усе ж є суттєва різниця між цими двома історичними етапами матеріалістичної онтології: марксизм усвідомлює однобічність і обмеженість механіцизму XVIII ст. і вважає себе єдиною філософією, що змогла б вибудувати всебічну, цілісну і послідовну картину немеханістичного розуміння матерії. Об’єднує ж їх вихідний принцип «у світі немає нічого, окрім рухомої матерії». Розбіжність міститься у поясненні суті рухомості матерії.

Марксистська онтологія виходить із розмежування матерії та свідомості: *матерія є все, що існує незалежно від свідомості і йде у наші відчуття*. Тут матерія є субстанцією світу, а буття ототожнюється з матерією. *Поняття матерії* марксизм визначає як категорію для позначення об’єктивної реальності, яка дається людині у відчуттях, відображається відчуттями й існує незалежно від них. Марксистська онтологія способом буття матерії називає рух, а формами її існування – простір і час. У марксистській філософії питання про співвідношення матеріального та ідеального вилилось у філософську проблему природи та сутності свідомості. Притаманний матерії розвиток однозначно спрямований на утворення свідомості. Тому формула: *буття–первинне, свідомість–похідне* – стає центральним принципом філософії, критерієм оцінки кожної філософської системи. Цей принцип марксистська філософія послідовно застосовувала у сфері найскладнішої взаємодії матеріальних та духовних явищ – житті людини та суспільства.

Марксизм виходить з тези, що протиставлення онтології та гносеології є історично вичерпаним підходом, який має бути переборений за допомогою принципу збігу діалектики, логіки та теорії пізнання. Суть цього принципу в тому, що матеріалістична діалектика як «учення про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства та мислення» тотожна теорії пізнання та логіці, позаяк закони мислення й закони об’єктивного світу збігаються за своїм змістом. Категорії матеріалістичної діалектики водночас мають онтологічний зміст і виконують гносеологічні функції як сходинки пізнання світу. Сутність буття Ф. Енґельс витлумачує згідно з відповіддю на марксистське «основне питання філософії», що є первинним, тобто справжньою першоосновою світу – свідомість чи буття, духовне чи матеріальне? Відповідь на «основне питання філософії», за Енґельсом,

визначає принципові засади кожного філософського знання і поділяє філософів на дві великі партії: матеріалістів та ідеалістів.

Виходячи з первинності матерії, марксизм розглядає свідомість як атрибут, властивість високоорганізованої матерії. Свідомість постає як одна з форм руху матерії (окрім свідомості, Енгельс називає механічну, фізичну, хімічну, біологічну форми руху). Звідси випливає розуміння єдності світу: «дійсна єдність світу полягає в його матеріальності».

У першій половині XX ст. німецький філософ Н. Гартман переглядає підхід до проблем класичної онтології, в якій центральним питанням було питання *сутності* буття, і замість нього ставить питання *структури буття*. Він виходить з твердження, що єдиною спільною ознакою всіх явищ є те, що вони є, існують. Це і виражає слово «буття», що є найбільш загальним та абсолютним поняттям. Ознака існування притаманна як матеріальним, так і ідеальним явищам. Отже, світ, що об'єктивно існує за Гартманом, об'єднує сферу матеріальних речей та сферу ідеальних явищ. Згідно з його концепцією, структурними елементами буття є *реальність* та *ідеальність*, які різняться тим, що мають різні способи існування. Так, *структура* реальності містить у собі підструктури у формі чотирьох шарів – це *матеріальність, органічність, психічність, духовність*. Тут матеріальність і духовність не протиставлені одне одному, як то було в класичній онтології. У Гартмана вони обоє є виразом реальності, яка *існує в індивідуальних формах*. Тоді як спосіб існування ідеальності принципово інший. Вона є ідеальним світом, *сферою трансцендентного* і репрезентована *числами, геометричними фігурами, цінностями*, яким не властиві ні часова, ні просторова характеристики. Якщо буття реальності виражене індивідуальним існуванням речей, явищ дійсності, то ідеальне існує як матриця, закономірність в існуванні класу, ряду індивідуальних речей, явищ, позаяк ідеальне позбавлене дійсності, тому не дане в досвіді, а осягається лише *a priori*. Ідеальне байдуже до будь-якого індивідуального існування.

Іншою важливою характерною *особливістю некласичної онтології* є те, що вона підходить до проблеми буття з погляду життя людини в природі, суспільстві, в світі і наголошує *не на протиставленні людині світу, а на їх єдності*. Некласична онтологія звертає увагу на саму людину, її бажання, дії, вчинки, емоційні стани. Особливо на цьому акцентує увагу філософія екзистенціалізму. Згідно з екзистенціальною онтологією М. Гайдеґера, *світ і людина становлять нерозривну єдність*, бо світ завжди присутній у людині, а людина в світі. Поняття, яке фіксує таку єдність, Гайдеґер називає «*Dasein*». «*Dasein*» – «тут-буття» – слід розуміти як «буття-ось», яке схоплене «тут і тепер» у всій безпосередності переживання людиною ситуації. В бутті людина страждає, турбується, відчуває страх, надію тощо – все це виражає поняття «*Dasein*». Таким чином людське буття постає онтологічно первинним стосовно всього сутнього. Воно є *вихідним пунктом* онтології. Визначальний характер людського буття стосовно світу виявляється в «*стурбованості*», яка є первісно заданою структурою людського буття в його цілості. Стурбованість, виражаючи історичність людського буття, становить єдність трьох моментів існування і водночас трьох модусів часу: 1) минулого – це «буття-у-світі», що постає як фактичність, заануреність Dasein у світ, адже людина від народження віднаходить себе у світі; 2) майбутнього – «забігання вперед», яке вказує що посутньо людина є більше ніж вона є на цей момент, вказує на можливості, перспективу, Гайдеґер означив його як «Проект»; 3) теперішнього – «буття-біля-середсвітового-сутнього», що виражає приреченість людини на речі, вказує на ставлення до речей як до інструментів. Позаяк речі значущі для людини насамперед як засіб, тому основною їх характеристикою є «бути під рукою», тобто *«зручність»* (*Zuhandheit*), що надає людині в світі *смислу*. Звідси випливає, що головне питання онтології – не питання сутності буття, а питання *смислу буття*. Залежно від того, який із двох модусів часу посідає в людини перше місце – майбутнє як Проект, чи теперішнє як приреченість на наявний світ речей, буття постає справжнім або несправжнім. Стурбованість теперішнім робить життя нудною повсякденністю. Така практична націленість на предмети занурює людину в інструментально-анонімний світ, обезособлює людину, робить її такою як усі. Світ анонімності задає людині такий спосіб *бути*, що спрямований на те, щоб триматись в наявній предметності й уникати забігання вперед. Адже попереду на людину чекає смерть. Проте смерть Гайдеґер трактує не як *ніщо*, а як спосіб *бути*, який людина бере на себе від народження. На поверхні життя смерть прихована, людина співвідносить її не з собою, а з іншими, що відводить її від власної сутності, самості. Смерть виявляє себе в ситуації онтологічного жаху (Angst), але так само тут виявляє себе й життя як смисл існування. Для справжнього людського буття «смерть як кінець існування є найбільш достеменна, безвідносна, обов'язкова і, як така, невизначена, невідворотна можливість людського буття». Позаяк буття людини скінчене, то вона скеровує свої прагнення до вічного, безумовного. Вічне набуває надчасової значущості у всьому, що надає сенсовності життю і смерті. Отже, якщо *життєвий страх* (Furcht) викликаний перспективою втратити життя чи певні життєві блага, то в *онтологічному жахові* (Angst) людина боїться втратити *смисл* щоденного життя. Цей вид страху змушує людину трансцендувати – виходити за межі конкретних обставин свого життя. На відміну від «буття у світі». Цей вихід означає «*бути поза собою*», виходити за межі своєї впорядкованої свідомості – екзистувати. Трансцендування відкривається людині у власних неусвідомлених діях у формі категоричного інтуїтивного переконання або «екзистування», яке Гайдеґер називає «фундаментальною настроєністю». Так, людина «трансцендує від себе, як емпіричної індивідуальності, до себе, як самобутньої самості», тобто до того, яка вона є насправді. Це її екзистенція.

Спроба некласичної онтології віднайти єдність людини та світу знайшла вираз у природно-історичній онтології *П. Теяра де Шардена*, яка прагне осягнути Всесвіт як «Універсум», що незворотно універсалізується через здатність вміщувати в себе людську особистість. Ця концепція перегукується з тим, як проблеми цілісності буття розумів український учений радянського періоду *Володимир Вернадський* (1863–1945 рр.). В основі

онтологічних поглядів Вернадського лежить ідея про те, що еволюція Всесвіту зумовлена еволюцією життя на Землі і підпорядкована космічному принципу доцільності. Його змістом є: живі організми успадкували програму, що зреалізовує єдину мету – освоювати середовище. На рівні людства, яке так само, як і життя, є планетарним явищем і геологічною силою здійснюється якісно новий вплив на біосферу у формі впорядкування через створення нової геологічної оболонки – *ноосфери.* Ідея ноосфери – це друга онтологічна ідея В. Вернадського.

Згідно з *П. Теяром де Шарденом,* Універсум, чи то матеріальний світ підпорядкований у своїй еволюції біологічному закону «ускладнення» і розвивається по спіралі, що здіймається на все нові щаблі. Підвалину Універсуму становить «тканина Універсуму», її найпримітивнішою формою є енергія, яка має духовну природу. У ній виокремлює дві складові: *тангенціальну енергію*, яка виражає зв'язки на рівні одного витка спіралі та *радіальну*, що веде до переходу на нові витки спіралі та до підвищення рівня організації. Еволюція Універсуму має початкову *точку Альфа*. У цій точці світ становить сукупність елементарних матеріальних часток та їхніх енергій. Кінцевий пункт еволюційної спіралі – *точка Омега*. Це остаточний стан розвитку людства. Під впливом *точки Омега* радіальні енергії спричинюють і здійснюють розвиток світу, який виявляється в підвищенні організації буття на таких *рівнях: переджиття, життя, думка, наджиття*. Сутність наджиття полягає у творенні «*надлюдства*», яке він визначає як «*органічну суперагрегацію душ*». Результат еволюції – це витворення із «зерняток думки», одиничних людських свідомостей *надсвідомості*. У такий спосіб Земля «огортається цілісною мислячою оболонкою, яка утворює функціонально величезне зерно думки в космічному масштабі» (Тейяр де Шарден П. Феномен человека.– М., 1987. – С. 199).

II. *Інтерпретація свідомості в новітній філософії.*

Свідомість як складова духовності і філософська проблема є самостійною, специфічною, дуже складною реальністю, що існує за внутрішньо притаманними їй законами. У філософській думці XIX–XX ст. склалися *підходи* до тлумачення свідомості, які намагаються пояснити сутність і структуру свідомості зовнішніми щодо неї чинниками. Один з них визначальною особливістю свідомості бере *відображення* (матеріалізм), інший такою властивістю вважає творчість, *реконструкцію* світу (концепція «соціального бігевіоризму»). На відміну від цих підходів на початку XX ст. виникає феноменологічний підхід, основоположником якого є німецький філософ *Е. Гусерль* (1859–1938), який зробив спробу пояснити свідомість, виходячи з неї самої.

Підхід до свідомості з *позиції відображення* найбільш розроблений у марксистській філософії. Вона стверджує, що свідомість – це властивість високоорганізованої матерії – людського мозку, що є *суб'єктивним образом об'єктивного світу*, суб'єктивною реальністю. Виникнення свідомості зумовлене притаманною всій матерії *властивістю відображення*.

Під відображенням розуміють *властивість кожної матеріальної речі, взаємодіючи з іншими речами, змінюватися під впливом цієї взаємодії та зберігати інформацію про характеристики речей, які на неї діяли.* Міра складності відображення залежить від рівня організації матерії. Марксистський матеріалізм стверджує, що свідомість з'являється як *функція мозку*, яка сформувалася під впливом праці та мови й одночасно з розвитком руки як органу праці. Логіка дії рук з часом ставала логікою руху думок. Усе це відбувалося в доісторичну епоху. Вирішальну роль у виникненні свідомості відіграли два чинники: *предметно-практична діяльність та соціальна організація*, яка забезпечила принципово новий спосіб збереження та передачі інформації. У зв'язку з цим марксистська філософія наголошує, що свідомість не пасивно споглядає світ, а є активним відображенням об'єктів дійсності, як вони постають у діяльності людини. Отже, з позиції марксистської філософії, свідомість є функція головного мозку людини, яка полягає в здатності активно й доцільно створювати суб'єктивні образи об'єктивного світу, одержувати, зберігати й перетворювати інформацію. Питання свідомості невіддільне від витлумачення *знання*. Марксистська філософія під знанням розуміє результат пізнання як суб'єктивний образ об'єктивного світу.

Завдання науково пояснити природу та сутність свідомості і знання ставить перед собою й представник американської філософії прагматизму *Д. Мід* у творі «Свідомість, «я» і суспільство», а також у статті «Соціальне «я», що репрезентують його *концепцію «соціального бігевіоризму»*. Він відштовхується від твердження, що свідомість є внутрішньою стороною соціального досвіду людини. Вона є *соціальним явищем* і формується на основі поведінки людини. А тому науково пояснити явище свідомості можна лише в *термінах поведінки*.

Позаяк людське «я» з'являється в суспільстві, то саме в ньому людина змогла виробити в собі здатність ставитися до себе як до об'єкта, або по-іншому – дистанціювати себе від себе. Це можливе лише тоді, коли людина засвоїть і зможе відтворити ставлення до себе інших людей. Формування в «я» свідомості як самосвідомості здійснюється в спільноті через спілкування за допомогою мовних символів, прамовою ж людства є *мова жестів*. Жест – складова поведінки і початкова стадія дії. Жести набувають *соціальних* значень, тоді, коли індивід починає реагувати на свій жест так само, як на нього реагують інші люди. Тобто індивід має *відомість (знання*) про жест як його (жесту) *значення* і користується ним із певними намірами, на основі цієї відомості, діє *с-відомо*, тобто *з-відома,* на основі значення. Значення тут постає у формі передбачуваної дії як для того, до кого жест спрямований, так і для того, хто спрямовує. *Значення стає знанням у формі символу*. Символом може бути як *поведінковий жест*, так і слово (*звуковий жест*). Отже, знання як значення знака (жесту) – суто суб'єктивне утворення, його місцеперебування не можна визначити, але воно виявне як готовність індивіда здійснити певну реакцію. Значення такого знака як *слово* виражає ті властивості речі, які вона виявляє у зв'язках з іншими речами. Це *значення і постає знанням.* А *свідомість є не що інше як актуально й потенційно*

вербалізоване знання. Так, слово «молоток» виражає в своїй елементарній формі зв'язок палиці і каменя. Значення цього зв'язку, як знання виявне в більшому моменті сили порівняно з палицею без прив'язаного до неї каменя, тобто знання означує ті властивості, які виявляються лише через відношення, зв'язки між речами. Знання є таким суб'єктивним конструюванням, що містить у собі елементи відображення.

Підхід до свідомості, що його запропонував Е. Гусерль, не претендує на те, щоб науково розкрити природу та сутність свідомості через зовнішні щодо неї чинники, як це робить матеріалізм і прагматизм. Неможливо, на думку Гусерля, пояснити свідомість, досліджуючи те, що свідомістю не є. Він вважає науковим лише розгляд свідомості як реальності, що сама себе зумовлює.

Гусерль пропонує аналізувати свідомість як самодостатню, ні від чого незалежну сферу. В інтерпретації свідомості він оперує поняттям *феномен*, проте вкладає в нього інший зміст, аніж класична філософія І. Канта. На відміну від Канта, Гусерль розрізняє *феномен і явище*. Якщо явище обов'язково є проявом чогось, то феномен існує у свідомості сам по собі і виявляє лише сам себе. Усе, що пов'язане із зовнішнім світом, стосується лише природничих та суспільних наук, але, вважає Гусерль, не стосується філософії. Її предметом має бути свідомість, але не така, що відображає навколишню дійсність і тісно пов'язує людину зі світом, *а чиста свідомість*, тобто взята поза жодним зв'язком із зовнішніми речами. Зміст цієї свідомості й має цікавити філософію.

Переорієнтація свідомості на дослідження самої себе потребує, на підхід Гусерля, нового методу, найважливішою складовою якого він називає *феноменологічну редукцію*. Її сутність полягає у відмові від прямого зв'язку свідомості із зовнішнім світом. Світ треба не заперечувати, а лише не брати його до уваги, нехай собі існує; просто факт його існування належить «винести за дужки». З приводу існування світу слід утримуватися від будь-яких міркувань. У результаті такої процедури, згідно з Гусерлем, ми одержимо «феноменологічний залишок», а саме – свідомість, звільнену від зв'язків із зовнішнім світом, але наповнену збереженим змістом.

Таким чином, якщо класична онтологія зосереджує увагу на питанні сутності буття, що знаходить вираз у викладених вище чотирьох підходах, то в некласичній онтології замість питання сутності, на перший план виходять питання смислу буття (екзистенціалізм), структурованості буття (неореалізм Н. Гартмана), місця людини в світі (П. Теяр де Шарден).

Щодо свідомості, то нагадуємо, що у філософській думці XIX–XX ст. склалися два підходи до її тлумачення. Один з них прагне пояснити її сутність та зміст зовнішніми щодо неї причинами, умовами, факторами, а другий прагне пояснити свідомість з неї самої (феноменологія Е. Гусерля). Перший підхід, який представила філософія марксизму і прагматизму, розглядає свідомість в аспекті з'ясування її природи та сутності. Тут становлення свідомості береться у нерозривній єдності з формуванням суспільства та знання. Проте, якщо марксистська філософія у підході до свідомості спирається на принцип відображення й інтерпретує її як найвищу його форму, то концепція «соціального бігевіоризму» Д. Міда витлумачує свідомість як внутрішню сторону соціального досвіду людини, що формується на основі її поведінки. Свідомість, згідно з Мідом, містить у своїй основі знання, яке виражене не відображенням, а конструюванням дійсності, тобто Мід у трактуванні знання представляє позицію, яку сформулював І. Кант.

Питання для самостійного опрацювання теми

1. Підходи до розуміння буття, структури та сутності буття в історії філософії (проблема субстанції):
   а) елементи структури та їх взаємовідношення.
2. Проблема буття в новітній філософії:
   а) погляд на структуру буття та її елементи в марксизмі та реалізмі Н. Гартмана;
   б) екзистенціальна онтологія (М. Гайдеґер);
   в) місце людини в еволюції Всесвіту: онтологічні ідеї В. Вернадського та концепція П. Теяра де Шардена.
3. Свідомість як відображення і конструювання дійсності:
   трактування природи та сутності свідомості в матеріалізмі та концепції «соціального бігевіоризму» Д. Міда.